

## ***Bijlage bij Kamerbrief beleidsinzet bescherming democratie tegen desinformatie***

### **Actielijnen tegengaan desinformatie**

De acties van het kabinet krijgen vorm langs drie lijnen: preventie, versteviging informatiepositie en (zo nodig) reactie. Preventieve acties hebben het doel om te voorkomen dat desinformatie impact heeft en verspreidt. Versteviging van de informatiepositie en informatiedeling geeft tijdig zicht op en duiding van de (potentiële) dreigingen. Reactieve acties behoren tot het handelingsperspectief wanneer er desinformatie is. De nadruk ligt, mede gezien de aard van de dreiging in ons land en de door het kabinet gehanteerde uitgangspunten, op preventieve acties.

### **Preventie**

#### *A. Weerbaarheid burgers versterken*

Voor een gezond publiek debat is het belangrijk dat burgers weerbaar zijn tegen de invloed van desinformatie. Wanneer burgers berichten zelf op waarde kunnen schatten, zijn zij minder vatbaar voor desinformatie. Uit de Mediamonitor 2019 blijkt dat Nederlanders zich in 2019 iets meer zorgen maken over welk nieuws op internet echt is en wat nep, en dat een deel van hen ook kritisch omgaat met twijfelachtig nieuws door bijvoorbeeld naar andere bronnen te kijken<sup>1</sup>. Burgers nemen dan zelf verantwoordelijkheid voor het op waarde schatten van berichten. De overheid kan hen middelen aanreiken waarmee zij dit kunnen (blijven) doen.

#### Effect bewustwordingscampagne

Op verzoek van uw Kamer, bij motie in 2017<sup>2</sup> en de begrotingsbehandeling van 2018, is een bewustwordingscampagne gestart op 11 maart jl., die tot 14 juli 2019 liep. Het zwaartepunt van de inzet van onder andere de radio- en online videospots lag rond de verkiezingen in 2019. Zoals bij iedere campagne met zendtijd van de Rijksoverheid is voor, tussen en na de campagne het effect hiervan gemeten<sup>3</sup>. De campagne wordt qua herkenning en waardering gewaardeerd in lijn met de benchmark van Rijkscampagnes zonder inzet van televisie. Ten opzichte van vergelijkbare campagnes scoort de overdracht van de primaire boodschappen hoger ('Vraag je altijd af of een bericht echt is of nepnieuws' en 'Check waar een bericht vandaan komt als je twijfelt'). Negen op de tien Nederlanders vinden het vanzelfsprekend om kritisch na te denken of een bericht klopt, voor men reageert, deelt of liket. Dit percentage is gedurende de campagne stabiel gebleven op dit hoge niveau. Daarnaast vinden ruim acht op de tien Nederlanders het vanzelfsprekend berichten met desinformatie te negeren. Dit percentage is gestegen, van 76% in de voormeting naar 83% in de nameting. De website heeft een beperkte ondersteunende bijdrage geleverd. De campagne heeft in de context van de verkiezingen gelopen en het materiaal is in beginsel herbruikbaar bij volgende verkiezingen. Op dit moment zie ik geen concrete aanleiding om de algemene publiekscampagne voort te zetten. Het kabinet zet in op de inbedding van bewustwording in een bredere strategie van het stimuleren van mediawijsheid door bestaande netwerken.

#### Mediawijsheid stimuleren

Het kabinet werkt aan een digitaal vaardige en mediawijze bevolking. Dit is van belang voor zaken zoals cyber-security en online oplichting en zeker ook bij bewustwording van desinformatie. Uw Kamer is op verschillende momenten geïnformeerd over maatregelen die voor jongeren en volwassenen worden genomen.<sup>4</sup> Op dit moment werken leraren en schoolleiders aan een integrale herziening van het onderwijscurriculum voor het primair en voortgezet onderwijs; hun voorstellen zijn op 10 oktober openbaar gemaakt, waarna ze dienen als basis voor vernieuwde onderwijsdoelen. Hierbij hebben relevante thema's als mediawijsheid (kritisch en bewust gebruik

<sup>1</sup> <https://www.mediamonitor.nl/nieuws/mediamonitor-2019-nederlanders-blijven-zich-breed-oriënteren-voor-nieuws/>

<sup>2</sup> Motie van de leden Verhoeven (D66), Van der Molen (CDA), Middendorp (VVD), Kuiken (PvdA) en Van der Graaf (CU) om een voorlichtingscampagne te starten om het bewustzijn te vergroten over beïnvloeding door statelijke actoren van de interne aangelegenheden en democratische processen in Nederland (Kamerstuk 34 775 VII, nr. 21).

<sup>3</sup> Voor meer gedetailleerde informatie over de achtergronden van het campagne-effectonderzoek voor campagnes zonder inzet van televisie, de benchmarks en het achterliggende communicatiemodel zie de bijlagen van de eindrapportage campagne-effectonderzoek dat op [www.rijksoverheid.nl](http://www.rijksoverheid.nl) gepubliceerd is. Zie voor meer algemene informatie over campagnes van de rijksoverheid, incl onderzoekstechnieken voor campagnes: [www.communicatierijk.nl/campagnekeuken](http://www.communicatierijk.nl/campagnekeuken)

<sup>4</sup> Kamerstuk 26 643, nr. 549, blg-850701; Kamerstuk 35 000 VIII, nr. 91

maken van digitale technologie) en informatievaardigheden (het vinden en op waarde beoordelen van informatie) een plaats binnen het leergebied digitale geletterdheid.).<sup>5</sup> In de afgelopen periode zijn ook voor volwassenen veel initiatieven ontplooid inzake online weerbaarheid en de risico's van online desinformatie. Daarnaast bestaan er meer structurele samenwerkingsverbanden, zoals het Netwerk Mediawijsheid<sup>6</sup> die de maatschappelijke behoeften in beeld brengen en in samenwerking met partners uit de private en semipublieke sector ondersteuning bieden. Over de voortgang van het Netwerk wordt uw Kamer op de reguliere wijze geïnformeerd door de minister voor Basis-, Voortgezet Onderwijs en Media. Het Netwerk rekent ook volwassenen tot zijn doelgroep. Ik ben daarom voornemens, in overleg met mijn collega voor Basis-, Voortgezet Onderwijs en Media, een subsidie te verlenen aan het Netwerk om initiatieven te ontplooiën voor het verder bevorderen van mediawijsheid onder (jong)volwassenen in het kader van desinformatie/nepnieuws. Vanuit het actieplan Digitale Inclusie wordt er met de Alliantie Digitaal Samenleven samen met private, maatschappelijke en publieke partijen gewerkt aan een samenleving waarin iedereen (digitaal) kan meedoen. Het Netwerk is ook betrokken bij de Alliantie.<sup>7</sup>

Naast bewustwording onder de bevolking kan ook ondersteuning van de journalistieke sector een bijdrage leveren. De Universiteit van Amsterdam adviseert in haar rapport mediawijsheid-training voor professionele content makers -van journalisten tot digitale media producenten- zowel in online bronkritiek als in het omgaan met polariserende content online. Het is aan de sector om de eigen behoeften op dit punt te formuleren en deze via de reguliere contacten met het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen onder de aandacht te brengen.

#### *B. Weerbaarheid politieke ambtsdragers vergroten*

Zoals ik ook schreef in mijn brief van 26 juni jl. is de lokale democratie volop in beweging<sup>[1]</sup>. Met het toegenomen belang van de lokale democratie, en de toenemende digitalisering, kan deze ook een doelwit zijn van online bedreigingen en desinformatiecampagnes. Dit kan immers een middel zijn om regionale en lokale besluitvorming te beïnvloeden. Zoals ook bleek uit het Regeerakkoord 'Vertrouwen in de toekomst' dient het gehele openbaar bestuur zich aan te passen aan maatschappelijke en technologische ontwikkelingen. Hierbij hoort de versterking van de voorbereiding, opleiding en toerusting van de leden van gemeenteraden en Provinciale Staten<sup>[2]</sup>. Naast de bestaande aandacht voor ondermijning in het lokaal bestuur onderneemt het ministerie van BZK acties gericht op de bewustwording van lokale politieke ambtsdragers over desinformatie.

#### Netwerk Weerbaar Bestuur en Democratie in Actie

In de diverse onderzoeken naar desinformatie die zijn uitgevoerd, is er vaak weinig aandacht voor decentrale overheden en lokale politieke ambtsdragers. In de toerusting van politieke ambtsdragers spelen zowel het Netwerk Weerbaar Bestuur en het samenwerkingsprogramma Democratie in Actie van BZK en de VNG een rol <sup>[3]</sup>. In deze netwerken is er het afgelopen jaar ook aandacht gevraagd voor desinformatie. Gezien het ontbreken van een compleet beeld van ervaringen van lokale politieke ambtsdragers, start het ministerie van BZK een verkenning naar de ervaringen op lokaal niveau met desinformatie en de algehele behoefte aan handelingsperspectief.

#### Game desinformatie voor politieke ambtsdragers

BZK ontwikkelt samen met de beroepsverenigingen een game over desinformatie voor politieke ambtsdragers. In deze game krijgen zij te maken met desinformatieberichten in hun gemeente of provincie waarbij mogelijke handelingsopties worden besproken en het effect van bepaald handelen. Hiermee draagt de game bij aan de bewustwording van politieke ambtsdragers over het fenomeen desinformatie, en geeft hen aanbevelingen hoe zij hiermee om kunnen gaan. De game wordt ontwikkeld in drie varianten; voor wethouders, raadsleden en statenleden. De wethoudersvariant is gepresenteerd op de dag van het weerbaar bestuur op 12 september. Het voornemen is de game vanaf het najaar aan te bieden in opleidings- en leerprogramma's van de

<sup>5</sup> Het volledige concept-voorstel voor dit leerdoel is raadpleegbaar via: <https://curriculum.nu/ontwikkelteam/digitale-geletterdheid/>

<sup>6</sup> Voorheen genaamd Netwerkorganisatie Mediawijsheid.net.

<sup>7</sup> Zie ook Kamerstuk 26 643, nr. 583

<sup>[1]</sup> Kamerstuk 35 000 VII, nr. 100

<sup>[2]</sup> Regeerakkoord 2017-2021 'Vertrouwen in de toekomst' p.7

<sup>[3]</sup> Kamerstuk 35 000 VII, nr. 100.

politiek ambtsdragers. Hiermee ondersteunt de game de versterking van de voorbereiding, opleiding en toerusting van deze drie groepen.

### *C. Transparantie creëren door het verkennen van regulering*

Internetdiensten spelen een belangrijke rol in het tegengaan van desinformatie. Dat kan op verschillende fronten, door bijvoorbeeld het aanpakken van automatische verspreiding door (netwerken van) nepaccounts, bots en trollen, of door meer transparantie te geven over de werking van algoritmes. De acties die internetdiensten nemen, dienen te passen binnen het fundamentele recht op vrijheid van meningsuiting en binnen een open internet. Het kabinet is voorstander van meer transparantie op online platforms. Meer transparantie kan gebruikers van online platforms ondersteunen in het op waarde schatten van informatie. Hiermee is de kans op misleiding kleiner, zijn desinformatieberichten lastiger te verspreiden en hebben zij minder impact. Daarnaast maakt transparantie geen inbreuk op de vrijheid van meningsuiting. Maatregelen die gaan over desinformatieberichten zelf en hun inhoud hebben wel het risico een beperking te zijn voor de vrijheid van meningsuiting en het politieke debat in het bijzonder. Het kabinet zet daarom in op meer transparantie van de herkomst en de verspreidingsmiddelen van desinformatie.

Ik betrek de uitkomsten van de hieronder genoemde tussenrapportage en het eindrapport van de Universiteit van Amsterdam naar het huidige wetgevingskader t.a.v. desinformatie (verwacht in november/december) en de evaluatie van de Europese gedragscode (verwacht 1<sup>e</sup> kwartaal 2020) bij mijn oordeel over de wenselijkheid van aanvullende regelgeving, en de vraag of dit op nationaal of Europees niveau geregeld zou moeten worden. Ik verwacht uw Kamer daarover in het voorjaar van 2020 te kunnen berichten.

Ik zie ook of en hoe regulering deze zelfregulering waar een aantal internetdiensten zich aan heeft gecommitteerd, kan aanvullen. Zelfregulering blijft vertrekpunt. Daarbij moet ook de proportionaliteit, subsidiariteit en handhaafbaarheid van eventuele regulerende maatregelen in ogenschouw worden genomen en mag eventuele regulering geen inbreuk vormen op het recht op vrijheid van meningsuiting.

#### Transparantie politieke advertenties

Bij het creëren van transparantie is er nu vooral aandacht voor politieke advertenties en zogenoemde 'issue ads' rond maatschappelijke thema's. Advertenties kunnen gebruikt worden om desinformatie content prominenter onder de aandacht te brengen. Door middel van targeting kan desinformatie gericht naar specifieke groepen gestuurd worden. Door de mogelijkheden van targeting zijn niet alle advertenties voor iedereen zichtbaar. Ook bij dit concept van 'dark advertising' is transparantie nodig. Pas dan weten we welke advertenties er zijn, wie ze stuurt en op welke groepen deze politieke advertenties gericht zijn. Hoewel het creëren van transparantie rondom politieke advertenties het probleem van desinformatie niet volledig kan oplossen, is het een goede manier om het inzicht in de mogelijke verspreidingsmechanismen van desinformatie te vergroten. Daarnaast creëert transparantie over het afzenderschap een hogere barrière om verkiezingen heimelijk te beïnvloeden via betaalde content. Transparantie is bovendien een content-neutrale maatregel. Gezien het belang van vrij politiek debat in een pluriforme samenleving, en de verregaande bescherming die deze geniet onder artikel 10 van het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden (European Convention on Human Rights, "ECHR") kan transparantie van politieke advertenties, zonder inbreuk op de inhoud te doen, beter inzicht bieden in de mogelijke verspreiding van desinformatie én betere democratische controle daarop.

De motie van de leden Kuiken (PvdA) en Verhoeven (D66) roept op tot het onderzoeken van een wettelijke transparantieplicht voor politieke advertenties op onlineplatforms<sup>8</sup>. De motie van de leden Asscher (PvdA) en Van der Molen (CDA) verzocht de regering bij wet te regelen dat alleen in Nederland gevestigde personen en organisaties politieke advertenties kunnen plaatsen.<sup>9</sup> De Universiteit van Amsterdam onderzoekt de huidige wettelijke mogelijkheden om de verspreiding van desinformatie tegen te gaan. Zij hebben op 15 september een tussenrapportage opgeleverd

<sup>8</sup> Kamerstuk 32 761, nr. 145

<sup>9</sup> Kamerstuk 30 821, nr. 61

over het juridische kader rondom politieke advertenties specifiek. Deze tussenrapportage is bij deze brief gevoegd.

#### Transparantie van politieke partijen door een Wet op de Politieke Partijen

Het kabinet bereidt een Wet op de politieke partijen (Wpp) voor. De aanbevelingen van de staatscommissie-Remkes over digitale campagnevoering en microtargeting worden waar het de politieke partijen betreft hierbij betrokken. Op dit moment wordt verkend op welke wijze regulering op deze punten mogelijk en wenselijk is, onder andere middels een internationaal vergelijkend onderzoek van de Rijksuniversiteit Groningen. Waar het gaat om een transparantieverplichting rondom politieke advertenties geplaatst door politieke partijen en/of hun neveninstellingen wordt bezien of een soortgelijk proces kan worden ingericht zoals het publiceren van het overzicht giften en schulden zoals vastgelegd in de Wet financiering politieke partijen (Wfpp). Daarnaast heeft het kabinet aangegeven de instelling van een aparte, onafhankelijke toezichthouder in het kader van de Wpp een reële optie te vinden.<sup>10</sup>

Voorts heeft het kabinet in het regeerakkoord bepaald dat geldstromen vanuit het buitenland naar politieke, maatschappelijke en religieuze organisaties meer transparant moeten worden gemaakt en dat geldstromen vanuit onvrije landen zoveel mogelijk worden beperkt.<sup>11</sup> Voor wat betreft de politieke partijen heeft het kabinet in de kabinetsreactie op de evaluatie van de Wfpp aangekondigd dat het giften van buiten de Europese Unie en de Europese economische ruimte (met uitzondering van giften van aldaar woonachtige Nederlandse kiesgerechtigden) aan Nederlandse politieke partijen en hun neveninstellingen gaat verbieden.<sup>12</sup> Bovendien moeten alle giften uit andere EU-lidstaten dan Nederland openbaar gemaakt gaan worden. Deze regels gaan ook gelden voor giften die bedoeld zijn voor (digitale) politieke campagnes en politieke advertenties.

#### Gedragscode desinformatie en bevordering van transparantie

Google, Twitter, Facebook, Mozilla en sinds mei ook Microsoft hebben een eerste stap gezet met hun implementatie van de Europese gedragscode tegen desinformatie<sup>13</sup>. Deze code is een vorm van zelfregulering van deze bedrijven en vertegenwoordigers van de advertentie industrie. Met de implementatie van deze code hebben de internetdiensten in aanloop naar de Europese verkiezingen de toetsing van hun advertentieplaatsing verbeterd en is de transparantie van politieke advertenties vergroot door deze als zodanig te 'labelen' en op te slaan in een advertentiearchief. Daarnaast ondernamen deze bedrijven activiteiten om de integriteit van hun diensten te vergroten, zoals het ontmantelen van netwerken van nepaccounts. Ondanks de goede voortgang die de gedragscode in relatief korte tijd heeft gebracht, is verdere verbetering nodig. Met name op het gebied van samenwerking met de wetenschap, het overdragen van onderzoeksdata, en actieve samenwerking met onafhankelijke fact-checkers hebben sommige van deze bedrijven nog veel werk te verzetten, een conclusie die ook de Europese Commissie steunt<sup>14</sup>. De onderzoekers van de Universiteit van Amsterdam roepen op tot belangenbehartiging van onderzoekers en waakhonden voor het verkrijgen van toegang tot sociale mediadata en de creatie van onderzoeksarchieven voor content, inclusief verwijderde materialen, zodat zij hun controlerende taak kunnen vervullen. Zoals ik aan uw Kamer schreef in mijn brief van 14 mei 2019<sup>15</sup> steun ik deze aanbeveling tot een goede toegang tot data.

Vanwege het zelfregulerende karakter van de gedragscode hebben het kabinet en de Europese Commissie geen wettelijke bevoegdheid om de toezeggingen van de internetdiensten af te kunnen dwingen. Zoals ik ook in de beantwoording van vragen van de leden Kuiken en Asscher (beiden PvdA) op 19 juni jl. schreef<sup>16</sup> ben ik in gesprek gegaan met experts om te spreken over wat er nodig is om de beloftes van techbedrijven over transparantie en controleerbaarheid af te dwingen. Ook waren, mede op verzoek van het lid Middendorp (VVD), ambtenaren van verschillende

<sup>10</sup>Kamerstuk 34 430, nr. 10, p. 13. Dit aspect wordt bij de verdere uitwerking van de WPP betrokken.

<sup>11</sup> Regeerakkoord 2017, "Vertrouwen in de toekomst", p. 4. (Den Haag 2017)

<sup>12</sup> Kamerstuk 32 752, nr. 54

<sup>13</sup> Gedragscode tegen desinformatie via [https://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?doc\\_id=59122](https://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?doc_id=59122)

<sup>14</sup> European Commission (2019) *Report on the implementation of the action plan against disinformation*. Brussels, 14 June 2019.

<sup>15</sup> Kamerstuk 30 821, nr. 74

<sup>16</sup> Aangangsel Handelingen II 2018/19, nr. 3059, Antwoord op vragen van de leden Kuiken en Asscher over het bericht dat Facebook toch in de fout gaat met politieke advertenties uit het buitenland

ministeries (BZK, EZK, JenV, OCW) in september op werkbezoek bij Facebook in Amsterdam en worden soortgelijke werkbezoeken gepland aan Google en Twitter om meer inzicht te krijgen wat deze platforms doen aan het creëren van meer transparantie en hun afwegingen daarbij.

Daarnaast is de gedragscode niet ondertekend door alle internetdiensten die politieke advertenties plaatsen en mogelijk een verspreidingsbron vormen voor desinformatie. Zo hebben internetdiensten als Snapchat, Reddit, 4Chan en Tiktok de gedragscode niet ondertekend. Hierbij geldt wel dat voor iedere internetdienst onder meer de producten en/of diensten, technische capaciteiten en aansprakelijkheidsregelingen onder EU-recht verschilt<sup>17</sup>. Nieuwe ondertekenaars hoeven daarom ook niet alle verbintenissen in de gedragscode te onderschrijven. Gezien het belang van transparantie op deze platforms en de wens om burgers online meer middelen te geven om informatie op waarde te kunnen schatten, vindt het kabinet het opportuun om transparantie van deze platforms te kunnen afdwingen, en wil het de invulling hiervan de komende periode nader verkennen. In de komende maanden wil ik daarom met de Europese Commissie en andere lidstaten in gesprek hoe dat vorm zou kunnen krijgen.

Dit mede in het licht van de plannen van de nieuwe Europese Commissie. Zo is de Commissie van plan meer te doen om de democratie tegen externe inmenging te beschermen. Zo stelt Commissievoorzitter Von der Leyen een nieuw Europees Democratie Actieplan voor gericht op externe interventie in verkiezingen met daarin wetgevende voorstellen die moeten zorgen voor meer transparantie m.b.t. politieke advertenties en heldere regels m.b.t. financiering Europese Politieke Partijen. Ook stelt zij meer coördinatie voor in het werk om de weerbaarheid van onze democratische systemen te verbeteren, met daarbij een focus op het tegengaan van desinformatie.

#### *D. Pluriform medialandschap behouden*

Een pluriform medialandschap is belangrijk om de impact van desinformatie te beperken. Uit de meest recente Mediamonitor van het Commissariaat voor de Media blijkt dat Nederlanders meerdere nieuwsmedia van aanbieders tot zich nemen en relatief veel vertrouwen hebben in Nederlandse nieuwsmerken.<sup>18</sup> Eerder dit jaar vond het Commissariaat geen indicaties voor het bestaan van filterbubbels in Nederland.<sup>19</sup>

Nederland kent een kwalitatief sterke en pluriforme nieuwsvoorziening maar er zijn ook aandachtspunten, met name op het gebied van onderzoeksjournalistiek, regionale en lokale journalistiek. Het kabinet maakt hier werk van in een duidelijke wettelijke taak op gebied van nieuwsvoorziening voor NOS en NPO in de Mediawet.<sup>20</sup> Eerder bent u geïnformeerd over de toekenning van EUR 5 mln. extra middelen voor onderzoeksjournalistiek.<sup>21</sup> Ook is op 4 september jl. de eerste versie van de Samenwerkingsagenda Nederlandse Mediasector naar uw Kamer gezonden<sup>22</sup>. In het Belastingplan 2020 bent u geïnformeerd over de toepassing van het verlaagde BTW-tarief voor nieuws online.<sup>23</sup> Daarnaast komt incidenteel EUR 15 mln. vrij om de samenwerking tussen regionale en lokale omroepen te versterken. Op 3 september is het gevraagde advies van de Raad voor Cultuur en de Raad voor het Openbaar Bestuur over de financiering en organisatie van lokale omroepen uitgekomen.<sup>24</sup> In dit advies beamen de Raden ook de informerende, verbindende en controlerende functie van lokale publieke media en hun belang voor het functioneren van de lokale democratie. Maar ook is het toenemend gebruik van online nieuws hierbij een uitdaging, waarbij ook lokale politieke ambtsdragers een rol kunnen spelen. Een kabinetsreactie op het advies volgt binnen de wettelijke termijn van 3 maanden.<sup>25</sup>

#### *E. Innovatie in consumptie en productie van nieuws online*

Eén van de grootste uitdagingen voor de spelers in ons media-ecosysteem is om de vertrouwensfunctie die we van de papieren krant en de nieuwsuitzending op TV kenden opnieuw in

<sup>17</sup> Gedragscode tegen desinformatie via [https://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?doc\\_id=59122](https://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?doc_id=59122)

<sup>18</sup> <https://www.mediamonitor.nl/nieuws/mediamonitor-2019-nederlanders-blijven-zich-breed-oriënteren-voor-nieuws/>

<sup>19</sup> <https://www.cvdn.nl/nieuws/geen-indicatie-voor-bestaan-van-filterbubbels-in-nederland/>

<sup>20</sup> Kamerstuk 32 827, nr. 157

<sup>21</sup> Kamerstuk 32 827, nr. 126

<sup>22</sup> Kamerstuk 32 827, nr. 162

<sup>23</sup> Kamerstuk 35 302, nr. 6

<sup>24</sup> Advies ROB en Raad voor Cultuur 'Organisatie en financiering lokale publieke omroepen', op 3 sept. jl. gepubliceerd.

<sup>25</sup> Kamerstuk 32 827, nr. 161

te richten in de online omgeving waarin nieuws tegenwoordig gezocht en gevonden wordt. Grote en kleinere partijen, zowel publiek als privaat, ondernemen actie om enerzijds betrouwbaar nieuws online herkenbaar te maken voor gebruikers en anderzijds het werk van journalisten te ondersteunen. Hierbij gaat het om ontwikkeling van kwaliteitsstandaarden zoals bijvoorbeeld door het Trust Project of ontwikkeling van nieuwe tools voor nieuwsmakers zoals het Digital News Initiative van Google of het Social Media Observatory van de EU. In Nederland worden journalistieke innovaties ondersteund door onder meer het Stimuleringsfonds voor de Journalistiek. Het Stimuleringsfonds brengt jaarlijks relevante partijen bijeen om innovaties te bespreken en kennis uit te wisselen. Nederlanders hebben – internationaal vergeleken – veel vertrouwen in hun nieuwsaanbod. Het is van belang te begrijpen wat Nederland onderscheidt van andere landen en wat er gedaan kan worden om dit vertrouwen behouden blijft. Het Ministerie van OCW zal initiatief nemen om hierover met relevante spelers uit de sector in gesprek te gaan.

### **Informatiepositie verstevigen**

In het perspectief van statelijke dreigingen wordt ingezet op verbetering van de informatiepositie en informatiedeling tussen en met gelijkgestemde partijen, zowel nationaal als internationaal om tijdig zicht te krijgen op en duiden van de (potentiële) dreigingen. Daartoe moet informatie delen gemakkelijker en logischer worden, waardoor een gedeeld normbeeld kan ontstaan. Dat geldt ook voor de dreiging van desinformatie.

#### *F. Informatiepositie verstevigen*

Overheden dienen een goede informatiepositie te hebben over de aanwezigheid van desinformatie zodat zij weten of er sprake is van een dreiging die een reactie van de overheid vereist. De UvA beveelt in hun onderzoek aan om de groei en het *mainstreamen* van polariserende media met extreme content te monitoren. Ik onderken het belang van onafhankelijk onderzoek op dit terrein, maar mediamonitoring is geen taak voor de overheid. Dit omdat de vrijheid van meningsuiting hierbij mogelijk in het geding komt wanneer de overheid dit doet. Het monitoren van extremistische content valt reeds binnen het domein van de inlichtingendiensten. Daarnaast zijn er in het afgelopen jaar door meerdere departementen stappen gezet om verschillende desinformatie relevante informatiestromen beter bij elkaar te brengen. Het gaat daarbij om landenspecifieke kennis, newsrooms en analysecapaciteit. Op basis van deze informatiestromen wordt gewerkt aan het tot stand brengen van een gezamenlijk beeld op het gebied van desinformatie.

Op Europees niveau richten de StratCom Taskforces van de Europese Dienst voor Extern Optreden (EDEO) zich op beschermen van de Europese democratie en het aan het licht brengen van manipulatie. Onderdeel daarvan is het analyseren van desinformatie tendensen, verhalen, methodes en kanalen in de landen om de EU heen. Zoals ook gemeld in het BNC-fiche over het Europese Actieplan tegen desinformatie<sup>26</sup> is het kabinet positief over de professionalisering en de aangepaste werkwijze van de East StratCom Taskforce.

De Taskforces hebben verbeterde randvoorwaarden om constante kwaliteit te waarborgen en hebben beschikbare talenkennis uitgebreid. Ze worden momenteel gefinancierd vanuit budget van het Europees Parlement maar EDEO hoopt op een vast budget binnen het nieuwe Meerjarig Financieel Kader (MFK). Dit wordt meegenomen in de reguliere onderhandeling over het MFK.

De StratCom Task Force Oost richt zich op Rusland. De mediamonitoring die sinds begin 2019 is geïntensiveerd leidt tot dagelijkse en wekelijkse rapportages over desinformatiecampagnes en analyses die worden gedeeld met de lidstaten via het RAS. De database is raadpleegbaar voor onafhankelijke media en onderzoekers en dit gebeurt regelmatig.

De StratCom Task Force West richt zich op de Westelijke Balkan en prioriteert analyse van het medialandschap, samenwerking met lokale media en effectieve communicatie over de EU. De StratCom Taskforce Zuid richt zich op de Arabischtalige regio en werkt met name aan het versterken van onafhankelijke journalistiek in de MENA-regio en het versterken het uitdragen van eigen, positieve communicatie door EU-missies. Dit is in deze regio de belangrijkste remedie om desinformatie tegen te gaan, waarbij maatwerk vereist is.

---

<sup>26</sup> Kamerstuk 22 112, nr. 2760

## *G. Kennis verder ontwikkelen*

### Rapid Alert System

In aanloop naar de verkiezingen van het Europees Parlement hebben de Europese Commissie en EDEO begin dit jaar het Rapid Alert Systeem (RAS) opgezet. Dit systeem heeft als doel snel meldingen over desinformatiecampagnes te kunnen delen tussen de Europese Commissie, EDEO en de lidstaten. In de praktijk blijkt het RAS vooral een systeem om onderling kennis en best practices uit te wisselen. Inmiddels heeft de Europese Commissie het initiatief genomen om toe te werken naar een RAS 2.0 waarbij meer ingezet wordt op het creëren van een verzamelpunt voor onderzoek en analyse en een stratcom best practices.

### Overige samenwerkingen

Ook in andere internationale samenwerkingsverbanden is sprake van informatiedeling tussen landen. Zo neemt Nederland deel aan het informele *Integrity and Security Initiative* samen met Facebook, Google, Twitter, het Duitse Federale Bureau voor Informatiebeveiliging (*Bundesamt für Sicherheit in der Informationstechnik*) en enkele onderzoekers. Daarnaast is Nederland aangesloten bij het netwerk voor informatiedeling van het G7 Rapid Response Mechanism (RRM), een initiatief om de coördinatie tussen G7 landen te versterken in het identificeren, voorkomen en reageren op bedreigingen van hun democratieën. Daarnaast zijn er bilaterale contacten met andere landen over de aanpak van desinformatie, bijvoorbeeld tijdens werkbezoeken van bewindspersonen.

Geloofwaardige afschrikking tegen statelijke dreigingen wordt ook besproken in bondgenootschappelijk verband, onder andere in NAVO-verband. In juli 2018 is besloten tot instelling van Counter Hybrid Support Teams (CHST), ofwel NAVO-teams die bondgenoten kunnen adviseren en assisteren rondom hybride dreigingen. Daarnaast wordt het European Centre of Excellence on Countering Hybrid Threats benut als netwerkorganisatie en platform voor expertiseontwikkeling. Nederland is hier sinds 2018 bij aangesloten.

### Verkenning ontwikkeling nieuwe technologieën

Technologische ontwikkeling staat niet stil, ook niet voor de technieken waarmee desinformatie verspreid kan worden. Het kabinet is zich bewust van deze ontwikkelingen. Ik laat daarom een verkenning doen naar de impact van deze verschillende technieken en de betekenis daarvan voor de aanpak van desinformatie.

## **Reageren**

### *H. Fact-checking*

Het inhoudelijk adresseren van desinformatie als zodanig is volgens het kabinet primair geen taak van overheden of EU-instellingen, maar vooral van journalistiek en wetenschap, al dan niet in samenwerking met internetdiensten. Fact-checking speelt hierbij een belangrijke rol door desinformatie publiekelijk tegen te spreken. Hierbij is het voor het kabinet een voorwaarde dat fact-checkers onafhankelijk van overheden kunnen opereren. Ook is het belangrijk dat de internetdiensten samenwerkingen aangaan met onafhankelijke fact-checkers. Fact-checks bereiken zo de gebruikers van deze bedrijven en content die mogelijk desinformatie is, bereikt de fact-checkers snel. De samenwerking met fact-checkers is daarom ook onderdeel van de Europese gedragscode tegen desinformatie.

### Europese ontwikkelingen fact-checking

Ook op Europees niveau ziet men de toegevoegde waarde van onafhankelijke fact-checking. De Europese Commissie is daarom bezig met het oprichten van een Europese multidisciplinaire gemeenschap van onafhankelijke factcheckers en academische onderzoekers. Belangrijk onderdeel hiervan is de ontwikkeling van een praktijkcode voor fact-checkers die bij moet dragen aan een transparante samenwerking tussen factcheckers en techbedrijven.

### *I. Desinformatie weerspreken*

Wanneer desinformatiecampagnes de politieke stabiliteit, economische stabiliteit of nationale veiligheid bedreigen, is een reactie van de overheid noodzakelijk en gerechtvaardigd.



Op nationaal en internationaal niveau wordt geoefend op identificatie van en respons op statelijke dreigingen, mede door het ontwikkelen van en oefenen met scenario's. Deelname aan oefeningen van NAVO (Crisis Management Exercise, CMX) en EU (NAVO-EU Parallel and Coordinated Exercise, PACE) wordt voortgezet. Ter verdediging van de nationale veiligheid zet Nederland zich, waar mogelijk in samenwerking met internationale partners, in voor verdere ontwikkeling van een effectief diplomatiek responskader, inclusief attributie van wie de dreiging afkomstig is. Zo kan bij aanvallen van statelijke actoren worden gekozen om tot (publieke) attributie over te gaan.

Daarnaast heeft de overheid zelf ook een rol in het publieke debat en het uitdragen van haar beleid. Een voorbeeld is de communicatiestrategie op dit gebied door het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport ten aanzien van onjuiste informatie over vaccinaties<sup>27</sup>. Mede het belang van de volksgezondheid is een reden dat de overheid zich actiever samen met partners in het debat mengt.

#### *J. Modereren van content op online platforms*

Het verspreiden van desinformatie is niet bij wet verboden. De gedragscode desinformatie zegt specifiek dat overheden of de ondertekenaars van de code legale berichten niet mogen verwijderen wanneer dit slechts gebeurt op basis van de veronderstelling dat het "foute" informatie betreft<sup>28</sup>. Wel committeren de ondertekenaars zich om de zichtbaarheid van desinformatie te verminderen en de vindbaarheid van betrouwbare inhoud te verbeteren. Desondanks zouden sommige vormen van desinformatie strafbaar kunnen zijn. Daarom wordt in het onderzoek dat de Universiteit van Amsterdam doet naar de huidige wettelijke mogelijkheden ook het wettelijk instrumentarium rondom online manipulatie in kaart gebracht, zoals ook verzocht in enkele moties.<sup>29</sup>

#### Strafbare online content

Waar in principe desinformatie geen strafbare content is, zijn *hate speech* en terroristische content dit op grond van het strafrecht wel. Het is van belang dit te onderscheiden. Voor de aanpak van *hate speech* bestaat ook een gedragscode, ondertekend door Facebook, Google, Twitter en Microsoft. De belangrijkste inspanningsverplichting die uit de Gedragscode *hate speech* voortvloeit betreft de afdoening en eventuele verwijdering van haatzaaiende uitingen na meldingen van gebruikers binnen 24 uur<sup>30</sup>. Daarnaast lopen er op Europees niveau onderhandelingen over de conceptverordening ter voorkoming van de verspreiding van online terroristische inhoud. Het voorstel beoogt de oprichting van een grensoverschrijdend systeem van verwijderverzoeken of verwijderbevelen aan binnen de EU opererende hosting bedrijven waarmee terroristische uitlatingen zo snel mogelijk van het internet worden verwijderd. De minister van Justitie en Veiligheid informeert uw Kamer op geregelde basis over dit onderwerp.

De uitkomsten van het onderzoek van de Universiteit van Amsterdam naar het huidige wetgevingskader t.a.v. desinformatie zullen worden betrokken bij de verkenning naar de mogelijkheden om onlinemanipulatie tijdens de verkiezingen (strafrechtelijk) te kunnen aanpakken (motie Asscher(PvdA)/Van der Molen (CDA)). Daarnaast kan de civiele of strafrechter toetsen of een bepaalde uiting, bijvoorbeeld desinformatie over een persoon, nodeloos kwetsend is. Het Wetboek van Strafrecht stelt in artikel 261 en verder belediging en smaad strafbaar. Deze strafbepalingen zijn ook van toepassing in de online context en zien ook op uitingen gedaan op het internet.

Om meer inzicht te krijgen in de bredere discussie over online content regulering en de vrijheid van meningsuiting heeft de minister van Buitenlandse Zaken de Adviesraad Internationale Vraagstukken gevraagd om advies uit te brengen over internationale ontwikkelingen omtrent regulering van online content waar Nederland waakzaam op moet zijn en hoe regulering zodanig kan worden vormgegeven dat democratische waarden en mensenrechten gewaarborgd worden op het internet<sup>31</sup>. De AIV is gevraagd om dit advies voor het einde van het jaar 2019 op te stellen.

---

<sup>27</sup> Kamerstuk 32 793, nr. 393

<sup>28</sup> Gedragscode tegen desinformatie via [https://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?doc\\_id=5912](https://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?doc_id=5912)

<sup>29</sup> Kamerstuk 30 821, nrs. 62 en 68

<sup>30</sup> Kamerstuk 32 317, nr. 557

<sup>31</sup> <https://aiv-advies.nl/9z5/publicaties/adviesaanvraag-over-regulering-van-online-com> bezocht op 04-09-2019